Marmara İletişim Dergisi, Sayı:8, Ekim 1994
Marmara Journal of Communications, Number:8, October 1994

BASIN TARİHİMİZDE KANUNLA KURULAN BİR MECBURİ MESLEK KURULUŞU

TÜRK BASIN BİRLİĞİ, KURULUŞU, FAALİYETLERİ VE KAPANIŞINDAKİ NEDENLER

Arş. Gör. Vedat DEMİR
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu

Giriş

Ülkemizde ilk basın meslek kuruluşları 2. Meşrutiyet döneminde kurulmaya başlanmıştır. Bu basın meslek kuruluşlarının tüzüklerinde basın özgürlüğü savunuluyordu ve bu özgürlüğü istismar etmeye kalkacak olan mensuplarına yaptırımlar uygulayan hükümler mevcuttu. Bunlardan ilki *Osmanlı Matbuat Cemiyeti*'ydi. Ki bu kuruluş ülkemizde kurulan birçok basın meslek kuruluşunun da çekirdeğini teşkil etmektedir.

Basın tarihimize baktığımızda bir istisnası dışında diğer bütün basın meslek kuruluşlarının gönüllü kurulan "dernek" hüviyetinde kuruluşlar olduğunu görmekteyiz. Bu istisna, tek parti döneminde ve antidemokratik şartlarda kurulan *Türk Basın Birliği*'dir. Basın tarihimizde kanunla kurulan ilk ve son basın meslek kuruluşu olan *Türk Basın Birliği,* tek parti döneminde kurulan ve uygulamaları da tek parti dönemi istikametinde bir kuruluş olduğu için çok fazla üzerinde durulmayan bir konu olmuştur. Basın tarihi ve basının özdenetimiyle ilgili çalışmalarda *Türk Basın Birliği* konusunun üzerinde durulması gerektiği kanaatindeyiz. Basın Birliği kanunla ve millî şeflik devrinde kurulan bir girişim olması dolayısıyla daha baştan şanssız bir girişim olmuştur. Daha sonraları da basının özdenetimi konularında yapılan tartışmalarda kurulabilecek özdenetim kuruluşlarına Basın Birliği hep "kötü emsal" olarak gösterilmiştir(1).

Basın Birliği kanunla kurulan mecburi bir meslek teşekkülü olarak basın tarihimize geçmiştir. Bu Birliğe üye olmayan gazetecilerin basın mesleğinde çalışmaları, fahri olarak da olsa yazı yazmaları yasaktı. Tek parti döneminde basını denetim altında tutma amacıyla kurulan bir kuruluştu. Fakat demokratik kurum ve kurulaşların bulunmadığı tek parti döneminde basını kontrol altında tutmak için birliğe pek fazla ihtiyaç da duyulmamıştır. Bu amaç başka yöntemlerle çok daha kolay bir şekilde yerine getirilmiştir. Bu açıdan *Türk Basın Birliği*'ne; tek parti şartlarında ve dünyadaki totaliter eğilimlerden de etkilenerek kurulan bir kuruluş olarak bakabiliriz.

1. TEK PARTİ DÖNEMİNDE BASININ GENEL DURUMU VE BİRİNCİ BASIN KONGRESİ

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ülkede hakim olan tek parti döneminin kendine özgü koşullarından ve uygulamalarından siyasal partiler, sendikalar, dernekler ve diger baskı grupları gibi basın da, olumsuz yönde etkilenmiştir. Tek parti döneminin başında, basının tâbi olduğu yasal ve anayasal düzenlemeler basın özgürlüğü adına olumlu kabul edilebilir. Birinci TBMB'nin hazırladığı 20 Nisan 1924 Tarihli "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu"nun 77. maddesi *"Matbuat Kanun Dairesinde Serbesttir ve Neşir Edilmeden Evvel Teftiş ve Muayeneye tâbi değildir"* hükmünü getirerek basının sansür edilemeyeceğini anayasal güvence altına almıştır. Bu hüküm, 1876 tarihli Kanun-u Esâsiyenin 12. maddesinde düzenlenen *"Matbuat Kanun Dairesinde Serbesttir"* hükmüne sansür yasağını ekleyerek daha olumlu geliştirmiştir.

Cumhuriyet tarihinde siyasal alanda ve basında kısıtlamalar getiren ilk önemli kanun Takrir-i Sükûn Kanunu'dur. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun basın özgürlüğü açısından önem arzeden 1. maddesi şöyle düzenlenmiştir: *"İrticaa, isyana ve memleketin nizam-ı içtimaîsini ve huzur ve sükûnu ve emniyet ve tahrikât ve teşrikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, Reis-i Cumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur."*(2). İstenildiği şekilde yorumlanmaya ve uygulanmaya müsait olan bu hüküm basın özgürlüğünü tamamen ortadan kaldıracak niteliktedir. Bu kanun, hükümete yargı organı kararı olmaksızın siyasî partileri ve gazeteleri kapatabilme yetkisi veriyordu.

Cumhuriyet döneminin ilk matbuat kanunu, 27 Temmuz 1931'de yürürlüğe girmiştir. Matbuat Kanunu, ilk şekli ile yayınlandığında gazete çıkarma konusunda, kanununun istediği bilgileri içeren beyannâmenin

mahallin en büyük mülkî amirine verilmesini yeterli görürken, 1938'de yapılan değişiklikle siyasî nitelikli gazete ve dergi çıkarma, "Para depo etme koşulu"na bağlanmış "Beyannâme Sistemi" yerine "Ruhsatnâme alma Sistemi" getirilerek, yeni yayınların çıkması engellenerek basına çoğulculuk imkânı tanınmamıştır(3)

1931 Tarihli Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi, içerdiği ağır hükümle bu dönemde basın özgürlüğünün bulunmadığını tescil eder niteliktedir. "memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyat" gibi muğlak bir ifade taşıyan bu hükme göre, Bakanlar Kurulu gazete ve dergileri, kanunun 18. maddesine dayanarak kapatabilecektir. 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesi şöyle düzenlenmiştir:

> *"Madde 50: Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18. madde hükmü tatbik edilir. Bu buretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetinde başka bir isim ile gazete çıkaramazlar."*

1930'lu yılların ortalarında, Avrupa'da yayılmakta olan Faşizm eğilimlerinden etkilenen tek parti yöneticileri, basın üzerindeki baskılarını, basını kontrol altına alma çabalarını yoğunlaştırmışlardır. Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllardaki güçlükler bir ölçüde aşılıp, 1931 yılında Basın Yasası da kabul edildikten sonra, hükümet Ankara'da 1935'te Basın Genel Direktörlüğü aracılığıyla ilk Basın Kongresini toplar.

25 Mayıs 1935'te başlayan toplantının açılışında yapılan konuşmalar Tek parti'nin basına bakış açısını yansıtmaktadır. Kongrenin açılış konuşmasını yapan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya şunları söylüyordu:

> *"Bayağı ve hayın ereklere hizmet eden bozguncu ve kaytak basın, ulusun haklı ve yerinde iğrentisi ve tiksintisi önünde, layık olduğu sonu bulmuştur. Bugünkü basınımız ise böylelerini artık bağrında taşımamaktadır, taşıyamaz ve taşımayacaktır."*

Basın Genel Direktörü Vedat Nedim Tör'ün tek parti dönemindeki basını tanımlaması da, o dönemdeki yöneticilerin basına bakış açısını yansıtması bakımından önemlidir:

"Atatürk Türkiye'sinde gazete:

1. Devrim prensip ve ideallerinin geniş halk yığınları içinde yayılması için en kuvvetli bir propaganda organı,

2. Devrimci fütuhatın kaytaklığa (irticaa) karşı en uyanık bir müdafaa aracı,

3. Devrimci hükümetin yaptığı işlerde en samimi bir yardımcı ve uyarıcı(ikazcı)

4. Halkın siyasal, ekonomik ve kültürel eğitiminde (terbiyesinde) en etkin (müessir) bir okul,

olmak gibi bir misyonun mümessilidir"(4).

Bu konuşmalardan da anlaşıldığı gibi tek parti devrindeki parti yöneticilerinin basına bakışlarında totaliter rejimlerin etkileri açıkça gözükmektedir.

Bu kongrenin amacı, basın ile Basın Genel Direktörlüğü arasında işbirliği sağlamada, basının kültürü yayma görevini daha iyi yapabilmesi için yollar belirlemek, gazetecilik mesleğinin ve gazetecilerin ilerleme ve yükselme yollarını araştırmak ve basın birliğini kurmaktı.

Kongrede bu konularda çalışmalar yapmak üzere, 1. Matbuatla Basın Genel Direktörlüğü arasında işbirliği komisyonu, 2. Kültür Komisyonu, 3. Meslek Komisyonu adında üç komisyon kuruldu.

Bu komisyon yaptığı çalışmalar sonucunda Basın sektöründe çalışanları kapsayacak bir Türk Basın Kurumu kurulmasını kararlaştırdı. Kurulacak kurumun görevleri, gazetecilik mesleğinin haklarını, şeref ve disiplinini korumak ve hükümetle basın kuruluşları arasındaki ilişkiyi sağlamaktı.

Komisyonun aldığı karara göre, Basını kendilerine meslek olarak seçen başyazardan, muhabire ve fotomuhabir, gazete ressamı, redaktör, musahhih gibi diğer gazete elamanlarına kadar bütün gazete, dergi ve ajanslarda çalışan ve bunların sahibi olan kişiler bu kurumun gövdesini

oluşturacaktı. Basın ve yayın mesleğinde çalışan kişiler başlarında birer temsil komitesi bulunan kollar halinde toplanacaklar ve kurumun yönetim kurulunda temsil olunacaklardı.

Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin devamı olan ve *İstanbul Matbuat Cemiyeti* adını alan basın meslek kuruluşu da kurum içinde İstanbul şubesi olarak çalışmalarına devam edecekti. Kurulacak Türk Basın Kurumu *"Türk gazeteciliğinin devrim yolundaki hizmetlerini kuvvetlendirmek için onların mesleki bilgilerin artırma ödevi ile karşı karşıya*'ydı.

Komisyon ayrıca kurultayın yedi üye seçmesini, CHP Genel Sekreterliğinden partinin bu kurulda temsil edilmesini ve hükümet delegeleriyle işbirliği yapılarak büyük sabırsızlıkla beklenen kurumun kurulmasını dileyerek önerilerini bitirmekteydi(5).

Birinci Basın kongresinde meslek komisyonu, kurulacak Basın kurumunun *"Rejimin, bundan sonra kendisinden isteyeceği ödevleri tam olarak yapabilecek şartlarla cihazlandırılması"*nı da istiyordu(6).

Basın kongresinde verilen karar üç sene sonra uygulamaya geçirildi ve Basın Birliğinin kurulmasına ilişkin kanun 27 Haziran 1938 senesinde meclisten çıktı". İstanbul Matbuat Cemiyeti'de bu kanun gereğince yeni Birliğe katıldı(7).

Basın Birliği Kanununun kabülüyle ilgili olarak 28 Haziran 1938 tarihli *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay şunları yazıyordu(8):

> *"Kamutay evvelki gün avukatlık, dün de gazetecilik mesleklerini tanzim ve tensik eden kanun layihalarını kabul etti. Şimdiye kadar her iki meslek, kendi kör menfaatlerinden gayri hiçbir nizam tanımayan kötü kişiler yüzünden halk arasında iyi nam bırakmamıştır. Kamoy, gazete ile kurulur; onunla beslenir ve onunla olgunlaşır. Fakat, işte bu kadar müessir olduğu için, onu kör menfaatlerine veya hırslarına alet edenlerin elinde de pek tehlikeli bir silah haline gelebilir".*

Bu yazıdan da anlaşıldığı gibi Birliğin kurulmasındaki temel amaç, *"kendi kör menfaatlerinden başka hiçbir düzen tanımayan kötü kişilere"* ve *"onu kör menfaatlerine veya hırslarına alet edenlere"* engel olmaktır.

2. BASIN BİRLİĞİ KANUNU VE AMAÇLARI

Basın Birliği, basının kendi kendini denetimi konusunda veya gazetecilerin bağımsız ve hür çalışmasını sağlayabilecek bir kuruluş olmaktan çok, hükümetin basın ve yayın organları ve dolayısıyla basın üzerinde "tek yönlü propaganda ve baskı yöntemi" kurabilmek ve sürdürebilmek isteğinden kaynaklanıyordu(9).

Basın Birliği Kanununa baktığımız zaman, birliğin kuruluşundaki asıl amacı ve devletin müdaheleci tutumunu açıkça görmek mümkündür.

Kanunun birinci maddesi, *"Türkiye'de çıkan gazete ve mecmuaların sahipleriyle bunların ve Türk istihbarat ajanslarının yazı, haber, resim, fotoğraf ve tashih işlerinde ücretle, devamlı ve muntazam surette çalışarak bu işi kendine meslek edinen kimselerden mürekkep olmak ve hükmi şahsiyete haiz bulunmak üzere* Türk Basın Birliği *adı ile bir birlik teşkil olunduğunu"* belirtiyordu.

Kanunun ikinci maddesinde *"Birinci maddede sayılan ve birliğin kanunî üyelerin oluşturan kişilerin birlik dışında gazetecilik mesleğini icra edemeyeceği"* hükmünü getiriyordu. Bir gazete ve derginin yayına başlamasından itibaren en çok bir ay içinde bu gazete ve derginin sahipleriyle burada çalışanlar birliğe yazılmak zorundaydılar. Bu mecburiyete uymayanlar, Birliğe kaydoluncaya kadar, o yerin en büyük mülki amirinin emri ile meslekten menedilebilirlerdi. Bu maddeye göre Birliğe üye olmak için mıntıka idare heyetlerinin vereceği kararın merkez idare heyetince kabul edilmesi gerekiyordu. Üyeliği reddedilen kişinin İçişleri Bakanlığına başvurma hakkı vardı. İçişleri Bakanlığının vereceği karar ise kesindi.

Yani bu kanuna göre bir kişinin gazetecilik yapabilmesi için birliğe üye olması kabul edilmezse İçişleri Bakanlığına müracaat etmesi gerekliydi. Bu, hükümetten izinsiz gazetecilik yapılamayacağı anlamına geliyordu.

Kanunun dördüncü maddesi, birliğin merkezleri Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ve Trabzon olmak üzere beş bölgeye ayrılmasını öngörüyordu.

Basın Birliği Kanununun beşinci maddesi birliğin kuruluş maksadını *"Birliğe dahil Türk Basın mensuplarının maddî, manevî, ferdî ve müşterek menfaatlerini müdafaa ve temin etmek, mesleğin şeref ve vekarını korumak, meslekte inzibat (güvenlik) ve intizamı (düzeni) idame etmek, tesanüt*

(dayanışma) duygularını kuvvetlendirmek, gazetecilik mektepleri veya meslek kursları açmak, beynelmilel meslek temasları yapmak, Türk basınını temsil etmek, matbuatı millî maksatlar uğrunda uyanık ve toplu bir halde bulundurmak, Cumhuriyetin menfaatlerine hâdim (hizmetkar) kılmak" olarak tanımlıyordu. Beşinci maddedeki en önemli konulardan biri de, günümüzdeki İletişim Fakültelerinin kökeni olan gazetecilik okullarının açılması düşüncesinin bu maddede yer almasıydı.

Birliğin organları, 1. Umumî Kongre, 2. Mıntaka Kongreleri, 3. Merkez İdare Heyeti, 4. Mıntaka İdare Heyeti, 5. Yüksek Haysiyet Divânı ve Mıntaka Haysiyet Divânları olarak altıncı maddede belirtilmekteydi.

Sekizinci maddeye göre Birliğin Merkez İdare Heyeti dışında İçişleri Bakanlığı da genel kongrenin olağanüstü toplanmasını isteyebiliyordu. Aynı maddeye göre, hükümet tarafından istenebilecek herhangi bir konunun da gündeme alınması ve genel kongrede görüşülmesi mecburiydi.

Birliğin haysiyet Divânları *"Birlik mensupları arasında çıkacak şahsî anlaşmazlıklarla, meslek haysiyet ve şerefine taallük eden meseleleri ve birliğin kanunla tesbit edilen maksatlarına aykırı hareketleri iddia olunan birlik mensuplarının durumların araştırıp, gerekli kararları vermek üzere kurulmuştu"*(madde 15). Mıntıka haysiyet divânları ihtar, açık ihtar ve bir aya kadar meslek icrasından men cezası verebiyordu(madde 17). Yüksek haysiyet divânları da üç aya kadar meslekten men ve birlikten çıkarma kararı verebilirdi(madde 18). Aynı maddeye göre birlikten çıkarılma kararına itiraz ancak İçişleri Bakanlığına yapılabiliyordu ve Bakanlığın kararı kesin kabul ediliyordu.

Meslekten men edilme cezalarının verilebileceği kanunla tesbit edilen maksatlar arasında daha önce de belirtildiği gibi *"meslekte inzibat ve intizamı"* sürdürmek ve *"matbuatı millî maksatların uğrunda uyanık ve toplu halde bulundurmak"* ta vardı. Yani, Yüksek haysiyet divânının elinde bir gazeteciyi, meslekten düzeni bozduğu ya da millî menfaatlere aykırı davrandığı gerekçesi ile meslekten geçici bir süre veya kesin ihraç etme yetkisi vardı. Sözkonusu gerekçeler, çok rahatlıkla siyasal nedenler ile kullanılabilecek hukukî düzenlemelerdir. Bir başka deyiş ile, doğrudan iktidar mensuplarından oluşan Yüksek haysiyet divânı siyasal nitelikli yazılarında hoşlanmadığı gazetecileri, yasal dayanaklar bulup meslekten çıkarma hakkına sahiptir(10).

Basın Birliği kanunu gazete ve mecmua sahipleri ile bunlarda çalışan birlik mensupları arasındaki karşılıklı münasebetleri de düzenliyordu.

Kanunun 31. maddesi *"Birlik mensuplarına merkez idare heyetinin talebi ile İçişleri Bakanlığı tarafından birer basın kartı verilmesini"* öngörüyordu.

Görüldüğü gibi Basın Birliği Kanunu gazetecilik mesleğinin icrası için Birliğe üye olmayı şart koşmaktadır. Devletin ve hükümetin kontrolü altındaki bir meslek kuruluşunun üyesi olarak gazetecilik yapmak durumunda olunan bir ortamda özgür basının olamayacağı ise tartışma götürmeyecek bir gerçektir. Kanundan da anlaşılacağı üzere Birliğin kuruluşunun arkasındaki maksat denetim ve kontrol altına alınmış bir basın meydana getirmekti.

Bu, birliğin kongrelerinde de açıkça belirtilmekteydi. *Türk Basın Birliği*'nin 1-6 Kasım 1941 tarihleri arasında yapılan Birinci Umumî Kongesi'nde Kongre başkanı Hasan Reşit Tankut yürürlükte olan Basın kanunu'nu kastederek, *"..Bu kanun, öyle bir niyetle yapılmıştır ki, tetkik ettiğiniz zaman hükümeti bizim içimizde ve biz kendimizi hükümetin hüviyetinde bulabiliyoruz"* demiştir. Tankut daha sonra basının 4. güç olma vasfına değinmiş, ancak mevcut rejimin "Tek parti rejimi" olması nedeni ile, diğer üç gücün ayrılmayıp tek elde toplandığını, dolayısı ile basının da bu çerçeve içinde bir "Hükümet kuvveti" olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir(11).

3. BASIN BİRLİĞİ'NİN KURULUŞU VE ÇALIŞMALARI

Kabul edilen Basın Birliği Kanununun geçici A maddesi şu şekilde düzenlenmişti:

> *"Muvakkat Madde A— Bu kanunun neşri tarihinden itibaren bir sene içinde memlekette çıkmakta bulunan gazete ve mecmuaların gönderecekleri murahhaslardan mürekkep fevkalâde bir kongreye Dahiliye Vekâleti tarafından içtimaa davet olunur.*
>
> *Bu kongrenin vazifesi, merkez idare heyeti ile yüksek haysiyet divanının ve bir defaya mahsus olmak*

üzere mıntaka idare heyetlerini ve haysiyet divanlarını bu kanun hükümlerine uygun olarak seçmektir"(12).

Bu geçici madde gereğince olağanüstü Kongre 10 Temmuz 1939'da İçişleri Bakanlığı Konferans salonunda toplandı.

Bu toplantıda Başbakan Dr. Refik Saydam ile Cumhuriyet Halk Partisi İdare Heyeti Üyeleri, Parti Grup Başkanı Ali Rana Tarhan ve ülkenin her dilde çıkan gazetelerin temsilcileri bulunmaktaydı. İçişleri Bakanı Faik Öztrak'ın kongre çalışmalarını açan konuşmasından sonra, yapılan teklif kabul olunarak Kongre Başkanlığına Faik Öztrak, katipliklere de *Anadolu Ajansı* yazarlarından Kerami Kurtbaş ile *Haber* gazetesi yazarlarından Yekta Ragıp Önen seçildi.

Kongre Başkanlık Divânının oluşmasından sonra verilen önergeler onaylanarak, Merkez İdare Heyeti Başkanlığına *Ulus* Başyazarı ve Ankara milletvekili Falih Rıfkı Atay, seçilmiştir. Merkez idare heyetine de Asım Us, Ahmet Şükrü Esmer, Abidin Daver, Sadri Ertem, İbrahim Alaettin Gövsa, Kerami Kurtbay, Selim Ragıp Emeç ve Sedat Simavi seçilmişlerdir. Bu kongrede Haysiyet Divânı üyeleri ile İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Trabzon bölgelerinin de yöneticileri seçilmiştir.

İstanbul Bölgesi İdare Heyeti Üyeliklerine Hakkı Tarık Us (*Vakit* gazetesi sahibi), Etem İzzet Benice (*Son telgraf* gazetesi sahibi), Orhan Seyfi Orhon (*Akbaba* dergisi sahiplerinden), M. Zekeriye Sertel (*Tan* gazetesi sahiplerinden) seçilmişlerdir.

Basın Birliği böylelikle faaliyetine başlamış oluyordu(13).

Burada dikkati çeken en önemli husus, Basın Birliği'nin çeşitli organlarındaki gazeteci-milletvekillerinin çokluğudur. Örneğin birliğin çeşitli organlarında görev alan Asım Us, Ahmet Şükrü Esmer, Abidin Daver, Sadri Ertem, İbrahim Alâettin Gövsa, Ferid Celâl Güven, Fazıl Ahmet Aykaç, Kemal Ünal, Şefik Özdemir, Cemal Aliş, Nafi Atuf Kansu, Necip Ali Küçüka, Necmettin Sadak, Reşat Nuri Güntekin, Halil Nihat Boztepe, Hüseyin Cahit Yalçın, Zeki Mesut Alsan, Ahmet ihsan Tokgöz, Nasuhi Baydar, Kemalettin Kamu, Haydar Rüşdü, Hayrettin Karan hem bir gazete sahibi veya yazar ve aynı zamanda da milletvekili sıfatını taşıyan kişilerdi(14).

Bu, devletin basını kontrol altında tutmak, partinin ve hükümetin fikirlerini savunmasını ve muhalefet yapmasını önlemeyi sağlamak için gazetecilere milletvekilliği vermesi şeklinde değerlendirilebileceği gibi, ülkemizin o zamanlardaki aydınlarının ve siyasetçilerin çoğunluğunun basın içerisinde gerek gazete sahibi olarak, gerek yazar olarak yeraldığı şeklinde de yorumlanabilir.

İktidarın ülkedeki tek parti mebuslarını Merkez İdare Heyetinde çoğunlukta tutarak, Basın Birliğini elinde tutma faaliyeti Birliğin kapatılışına kadar devam etmiştir(15).

Basın Birliği Olağan Kongresinden sonraki ilk Genel Kongre, İkinci teşrin 1941'de toplanmıştır. Hasan Reşit Tankut'un Başkanlığında ve Selim Sarper'in Başkanvekilliğinde yapılan Kongrede aşağıdaki konular görüşülmüş ve kabul edilmiştir(16):

— Basın mensuplarının meslekî bakımdan karşılıklı vazife ve taahhütleri,

— Basın mensuplarının refahının sağlanması konusunda alınması gereken tedbirler,

— Basın Birliği ve Basın Kanunlarında yapılması istenen değişikliklere ve ilavelere ait temenniler hakkında Program ve Nizamname Komisyonu tarafından hazırlanan raporlar kabul edilmiştir.

3-6 Kasım 1941'de yapılan Birinci ve 13-15 Aralık 1943 'de yapılan İkinci Türk Basın Birliği Kongreleri'nde Falih Rıfkı Atay yeniden Merkez İdare Heyeti başkanlığına seçilmiş, gene üyelerin çoğunluğunu gazeteci-milletvekilleri oluşturmuştur.

Türk Basın Birliği, kuruluş Kanunu'nun kendisine verdiği ve basın mensupları açısından hayatî önem taşıyan yetki ve yaptırımları, savaş yılları boyunca siyasî nedenlerle uygulamaya geçirmemiştir. Örneğin, Basın Birliği Yüksek Haysiyet Divânı, iktidarın iç veya dış politikasını eleştirmesinden ötürü herhangi bir gazeteciye Birlik'ten çıkarma, yani meslekten atma cezası vermemiştir. İktidarın Türk Basın Birliği aracılığıyla sahip olduğu yetki ve yaptırımları kullanmamış olmasının nedeni, bu uygulamalara gerek kalmamış olmasıdır. Yani iktidar, diğer yasalar ve

mutlak otoritesi ile, basını o denli denetimi ve emri altına almıştır ki, Basın Birliği Kanunu'nun verdiği yetki ve yaptırımları kullanmaya gerek duymamıştır. İktidar, istediği yayın organını kapatmış, Basın Birliği Kurulu'ndaki gazeteci-milletvekilleri aracılığıyla ya da verdiği talimatlar ile istediği yayının yapılmasını sağlamıştır. Ancak bu yaptırımı tehtid unsuru olarak elinde bulundurmuştur(17).

Basın Birliğinin, basın özgürlüğünü ve basının haklarını savunmak bakımından, faaliyette bulunduğu dönemde herhangi bir şey yapabildiğini söylemek zordur. Çünkü öncelikle birliğin kuruluş gayesi basın özgürlüğünün sağlanmasından ziyade basının devlet denetimi altına alınmasıydı. İkincisi, Birliğin faaliyet gösterdiği dönem ikinci dünya savaşı yıllarına ve millî şef İsmet İnönü'nün tek parti dönemine rastladığı için basınla ilgili bütün düzenlemeler Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından yapılmaktaydı.

Ülke basını, Basın Birliğinin ve Basın Genel Müdürlüğünün aracılığı ile, kağıdından haberine herşeyi ile baskı altına alınmıştı. Gazetecilik yapabilmek için Sarı Basın Kartı almak ve bunun için de Basın Birliğine üye olmak gerekiyordu. Bu durumda, basit bir sebep gösterilerek Basın Birliğinden çıkarılan gazeteci Sarı Basın Kartını da kaybedebileceğinden mesleğine veda zoru ile karşı karşıya kalıyordu. Gazetelerin ve gazetecilerin uğradıkları haksızlıklar, kanunsuzluklar karşısında Basın Birliği suskun ve tasvipçi kalıyordu(18)

4. BASIN BİRLİĞİ'NİN KAPANIŞI VE NEDENLERİ

Birliğin kapanış nedenleriyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Fakat burada ortaya çıkan ortak görüş hem dış hem de buna bağlı olarak iç gelişmelerin birliğin kapatılmasında etkili olduğu noktasında birleşmektedir. Bundan dolayı birliğin kapanış nedenlerini incelerken iki hususu gözönünde tutmamız gerekmektedir. Dünyanın genel durumundaki gelişmeler ve bu gelişmelerden etkilenerek Türkiye'de meydana gelen siyasî ve sosyal olaylar.

İkinci Dünya Savaşının sona ermesi, özellikle Avrupa'daki faşist yönetimlerin de sonunu hazırlamış, yeni dönemin hürriyetlerin kazanılması ve güvence altına alınması mücadelesine sahne olacağı anlaşılmıştır. Bu değişimden Türkiye'nin etkilenmemesi düşünülemezdi. Nitekim, bir yandan "dış dinamikler", diğer yandan sosyo-ekonomik koşulların etkisi ve

bunun yanında bir kısım basının direnmesiyle oluşmaya başlayan toplumsal muhalefet, bunun parlamentoya da yansıması, çok partili hayata gidişin yolunu açan önemli faktörler olmuştur.

Türkiye'de demokratikleşme takvimi işlemeye başlayınca, 1925 yılında çıkarılan ve basın özgürlüğünü yok eden Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra ilk kez, siyasî iktidarın basına karşı yaklaşımı değişmiş, iktidar partisi CHP ve muhalefet partisi DP yapılacak ilk demokratik seçimlerde basının desteğine sahip olabilmek için, basınla iyi ilişkiler kurma gereğini duymuşlardır.

1945 yılına kadar basında çok sınırlı ve içeriksiz olan siyasî haberlerin 1945 yılının özellikle ikinci yarısından itibaren göreceli olarak artmaya başladığı, 1946 yılındaki genel seçimler öncesinde ise, gazetelerin ilk sayfalarında, seçimle ilgili siyasî haberlerin en fazla yeri işgal ettiğini, bu döneme ait gazete koleksiyonlarında görmek mümkündür(19).

1945 yılı Şubat ayında ABD Basın Özgürlüğü Komisyonu Türkiye'ye gelmiş, hükümet yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerden sonra, kamuoyunda "basın özgürlüğü" kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Komisyon üyeleri, Ankara ve İstanbul'da siyaset ve basın çevreleriyle yaptıkları görüşmelerde; *"Basın özgürlüğünün, barışın bir şartı olduğunu, savaştan sonra yapılacak barış görüşmelerinde basın hürriyetinin en önemli şart olarak antlaşmalarda yer alacağını, basın mensupları olarak sansürün kaldırılması ve basın üzerinde devlet nüfuzunun yokedilmesi konusunda ortak gayret sarfetmeleri gerektiğini"* savunmuşlardır. Ancak, önemli bir noktayı vurgulamayı da ihmal etmeyip *"Basının ağır bir sorumluluk yüklendiğinin, bunun bilincinde olmak gerektiğinin, sansüre meydan vermemek için etkin bir otokontrolün zorunlu olduğunun"* altını çizmişlerdir(20).

Basın Birliği 2. Dünya Savaşını "demokrasi cephesi"nin kazanması ile birlikte Türkiye'deki tek parti rejiminin eskisine oranla yumuşamaya ve liberalleşmeye başladığı 1945 yılı ortalarında eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler, sözü edilen yumuşamanın verdiği rahatlıkla, basında da dile getirilmiştir. Hatta savaş döneminin gazeteci-milletvekillerinden *Akşam* gazetesi sahip ve başyazarı Necmeddin Sadak dahi, bu kurumu eleştirmiş *ve* kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Sadak, ülkede ikinci partinin kurulup kurulmaması tartışmasının gündeme geldiği 1945 ortalarında birden fazla partinin olduğu bir memlekette, "basın hürriyetinin" ilk şart olduğuna

değinmiş, *"basını güdümlü hale sokmak için harcanan gayretlerin mahsülü"* olarak nitelediği Basın Birliği'nin kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Peyami Safa ise 4 Haziran 1946 tarihli Vakit gazetesindeki yazısında *"Basın Birliği Kanununun Büyük millet meclisinde ilga tasarısının kabul edildiği gün, basın uzviyetine musallat bir fazlalık üzerinde kronik olmaş bir apandisit ameliyatı yapılacaktır"* demektedir(21). Bu gelişmelere Basın Birliği içindeki gelişmeleri de ekleyince Birliğin kapatılması zorunlu hale gelmiştir.

4 Ocak 1946 günü Ankara'da çalışmaya başlayan Türk Basın Birliği genel kongresinde yapılan seçimler sonucunda Hüseyin Cahit Yalçın Birliğin Genel Başkanlığına seçildi. Bu aynı zamanda bir dönemin de kapanışını vurguluyordu. Seçimleri kaybeden Falih Rıfkı Atay'ın seçimi kazananlarla ilgili *Ulus* gazetesinde yazdığı bir yazının birlik mensupları arasında meydana getirdiği infial Birliğin de sonu oldu.

Meslekdaşlarına ağır ithamlar yönelten Falih Rıfkı Atay'ın Birlikten atılmasını içeren yüzden fazla gazetecinin imzaladığı bir önerge Basın Birliği Haysiyet Divânına verildi. Muhtemelen kabul edilecek bu önergeyle Tek Partinin yayın organı *Ulus* gazetesinin başyazarı Fahih Rıfkı Atay Birlikten atılacak ve Sarı basın Kartını kaybedeceğinden dolayı gazetecilik mesleğini icra edemez duruma düşecekti.

Basın Birliği'nin kapatılmasında Falih Rıfkı Atay'ın gazetecilik mesleğinden atılmasının önlenmek istenmesi de önemli rol oynamıştır(22).

Topuz'a göre ise, İkinci dünya Savaşının sona ermesi, İnsan hakları Bildirisi ve Birleşmiş Milletlerin kurulması ile Türkiye'de de demokratik bir ortama girilmesine neden olmuştu. Bu da faşizmden esinlenerek kurulmuş örgütlerin dağıtılması sonucunu doğurmuştur. Bunun üzerine o zamanki Başbakan Şükrü Saracoğlu, yabancı ülkelerdeki basın örgütlerini incelemek üzere gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ı Avrupaya gönderdi. O da dönüşte verdiği raporda *"dışarıda bizim Basın Birliği'ne benzer bir örgütün bulunmadığını"* ifade etmiştir. Bu raporun hükümeti etkilediği belirtilmektedir(23).

Dünyada ve Türkiye'de meydana gelen değişiklikler ve gelişmeler sonucunda Türk Basın Birliği 30 Mayıs 1946'da TBMM'de kabul edilen ve 18 Haziran 1946'da yürürlüğe giren bir cümlelik bir kanunla kaldırıldı. Kanunun tam metni şu şekildedir(24):

MADDE 1- (13.6.1951-5787) 28.6.1938 tarih ve 3511 sayılı Basın Birliği Kanunu kaldırılmıştır.

Türk Basın Birliğinin tasfiyesi ve tahsis muameleleri aşağıda gösterildiği şekilde yapılır.

Türk Basın Birliği'nin mevcutları, alacakları ve borçları Birliğin kaldırılış tarihinden itibaren bir sene içinde her basın mıntıkasında kurulmuş olan ve mülga Basın Birliği ile aynı mesleki gayeleri takip eden Gazeteciler Cemiyeti arasında taksim edilir. Birliğin ilgası tarihinde her mıntıkada kayıtlı bilinan Türk Basın Birliği azasının sayısı, yapılacak taksimde her mıntıkadan garameye girmeye haklı cemiyete düşecek hisse nisbeti tayinde ölçü olarak kullanılır.

Türk basın Birliğinin teşekkülü anında her mıntıkanın matbuat cemiyetlerine ait olup Birliğe intikal etmiş bulunan olan menkul ve gayrı menkul mallar ile Birliğin teşekkülünden sonra mıntıka tarafından ayrı ayrı tedarik edilmiş olan demirbaş eşya aynı mıntıkalarda kurulmuş olan cemiyetlere olduğu gibi bırakılarak garameye ithal olunmaz.

GEÇİCİ MADDE- Bu kanunun yayımı tarihine kadar kendilerine basın kartı verilen birlik mensuplar, yeni meslek kurumları içinde teşkilatlanmalarına kadar 3511 sayılı kanunun 31 nci maddesiyle tanınan haklardan faydalanır. (İşbu geçici madde hükmü denizcilik Bankası T.A. Ortaklığı ve kuracağı ortaklıklar hakkında uygulanamaz. 16.8.1951-5842, madde 46)

Kanunla Birliğin alacak ve borçlarının da mıntıkalardaki Basın Birlikleri ile yeni kurulan *Gazeteciler Cemiyeti* arasında taksim edilmesi kararlaştırıldı. Geçici bir maddeyle de birlik mensuplarına verilen basın kartlarının geçerli olduğu kabul edildi.

Basın Birliği'nin tasfiyesi için getirilen hükümle, bugünkü anlamı ile

bir "kamu kuruluşunun malvarlığının özel hukuk tüzelkişiliklerine aktarılması" garip görülebilir. Hatemi bu tasfiye sistemini Birlik kurulmadan önce faaliyetleri durdurulan ve mal varlıkları Basın Birliğine aktarılan basın meslek kurumlarına maddî ve manevî haklarının geri verilmesi olarak değerlendirmektedir(25).

Bundan sonra, artık Basın alanında "mecburi meslek örgütü" kalmadı. Birer özel hukuk tüzel kişilikleri olan dernekler ve sendika biçiminde örgütlenme imkânı doğunca da yine birer özel hukuk tüzel kişilikleri olan "meslekten men" cezası verme gibi kamu gücü işlemlerinde etkili olmayıp mesleği icra için de kaydolma mecburiyeti yüklemeyen sendikalar kuruldu(26).

Basın Birliğini dağıtan kanun çıkar çıkmaz İstanbul'daki Basın Birliği de dağılır ve Birliğin yönetim kurulu ve üyelerinin büyük çoğunluğu Sedat Simavi'nin başkanlığında yeni bir dernek kurarlar. Bugünkü *Gazeteciler Cemiyeti* böylece doğmuş olur.

SONUÇ

Ülkemizde basın ortaya çıktığı günden beri baskı ve sansür altında yaşamını sürdürmeye çalışmıştır. Basın genellikle devleti elinde tutanlar tarafından ya kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaya çalışılmış, bu olmadığı takdirde de susturulmak istenmiştir. Basın mensupları da basın özgürlüğünü kazanabilmek için hem kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışmışlar, hem de bu güçlere karşı mücadele etmişlerdir. Bunu daha rahat yürütebilmek için de basın meslek kuruluşlarında örgütlenme yoluna gitmişlerdir.

Cumhuriyetten sonraki tek parti döneminde ise basın meslek kuruluşları basını denetim altında tutabilmek amacıyla kurulmuştur. 1938 yılında kurulan Basın Birliği'nin amacı basını denetim ve baskı altında tutmaktı. *Türk Basın Birliği* kuruluş kanununa göre zaten devletten bağımsız bir kurum değildi. Devletle ve o zaman devletin hakimi olan CHP ile içiçe olan birliğin basın özgürlüğünü ve basının çıkarlarını koruması beklenemezdi. Gazetecilik yapabilmek için Basın Birliği'ne üye olmak gerekliydi ve üye olabilmenin yolu da hükümetin elinde idi. Ayrıca *Türk Basın Birliği*'nin Haysiyet Divanları aracılığıyla da gazetecilerin meslekten uzaklaştırılması suretiyle mesleklerini yapmaları engellenebilirdi. Fakat Türk Basın Birliği Kanununda yer alan bu hükümler pek uygulanmadı.

Kanunla kurulan bir kuruluş olan Basın Birliği kendini gösterebilme imkânını hiçbir zaman bulamadı. Çünkü tek parti dönemi bütün kurumlar gibi basını da başka yöntemlerle kontrol altına almıştı. Basın mensupları ve gazeteciler tek partinin milletvekili olarak büyük ölçüde mecliste bulunmaktaydı. Ayrıca Birliğin kurulduğu dönem dünyada İkinci Dünya Savaşının bütün şiddetiyle devam ettiği bir dönem olduğu için basın, Basın Yayın Genel Müdürlüğü kanalıyla yazıp yazmayacakları konularla ilgili olarak devamlı izlenmekte ve uyarılmaktaydı. Birliğin hem kuruluş amacı yanlıştı, hem de kurulduğu dönem dünyada totaliter ve faşist eğilimlerin güçlü olduğu, rüzgarların o yönde estiği bir dönemdi. Rüzgarlar demokrasi cephesinde esmeye başladığında da gene bir kanunla ortadan kaldırıldı. Bu açıdan Basın Birliği'ni kanunla kurulan kuruluşları eleştirmek için değerlendirmemiz yanıltıcı ve objektif olmayan sonuçlar ortaya çıkarabilir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, gönüllü kurulan basın meslek kuruluşları veya basının özdenetim kuruluşlarının, bu mesleği yerine getirenler tarafından sahip çıkılmaması ve etkinliğini kaybetmesi durumunda kanunla kurulan kuruluşlar her zaman gündeme gelebilecektir.

DİPNOTLAR

(1) Öyle ki ülkemizde basının özdenetimi maksadıyla kurulan Basın Konseyi'nin kuruluşu sırasında bile Basın Birliği, Basın Konseyi'ne karşı çıkanlar tarafından kötü emsal olarak anılmaya devam etmiştir. Bkz.: Uğur Mumcu, "Basın Birliği", **Cumhuriyet**, 29 temmuz 1987.

(2) Kayıhan İçel, **Kitle Haberleşme Hukuku**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1990, s. 30

(3) Ahmet Öztürk, "Türkiyenin Demokratikleşme Sürecinde Yaşadığı Basın Özgürlüğü Sorunu", **Marmara İletişim Dergisi**, M.Ü.İletişim Fakültesi. Yay., S.:4, Ekim 1993, s. 120.

(4) **Birinci Basın Kongresi**, 25 Mayıs 1935, Basın Genel Direktörlüğü Yay. İstanbul, 1936, ss. 21-22.

(5) **a.g.k.**, ss. 30-31.

(6) Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikalar**, Başvekalet Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yay.: 2, 1943, ss. 282-283.

(7) **a.g.e.**, s. 294.

(8) **a.g.e.**, ss. 306-307.

(9) M.İhsan Özgen, **Basın Ahlak Kuralları**, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1988. ss.139-140.

(10) O. Murat Güvenir, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yay. İstanbul, 1991, s. 54.

(11) **a.g.e.**, s. 32.

(12) **Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname ve Tamimler**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınlarından: 3, Başvekalet Matbaası, Ank. 1944, s..54.

(13) İskit, **a.g.e.**, s. 309

(14) 1939-1945 yılları arasındaki dönemde Türkiye'de TBMM üyeliği ile gazeteciliği bir arada yürüten kişilerin isimleri, hangi dönemlerde milletvekilliği yaptıkları ve sahibi oldukları veya çalıştıkları yayın organlarının litesi için bkz.: Güvenir, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, ss. 66-68..

(15) Güvenir, **a.g.e.**, s. 52.

(16) **Cumhuriyet**, 7 İkinciteşrin 1941

(17) Güvenir, **a.g.e.**, ss. 57-58.

(18) **Gazeteciler Cemiyeti ve 40 yıl 1946-1986**, Gazeteciler Cemiyeti Yay., 1987, s. 63.

(19) Ahmet Öztürk, "a.g.m", s. 122

(20) **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1945

(21) Güvenir, **a.g.e.**, ss. 56-57.

(22) Türk Basın Birliği'nin son kongresinde geliyen olaylar, Falih Rıfkı Atay'ın Birlikten atılması ve bunun önüne geçilmek için Basın Birliği'nin kapatılması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. **Gazeteciler Cemiyeti ve 40 yıl 1946-1986**, ss. 77-81

(23) Topuz, a.g.e., s. 230.

(24) Sahir Erman, **Sistematik İZAHLI BASIN KANUNU ve İlgili Mevzuat**, Hak Kitabevi, İst. 1953, s.133.

(25) Hüseyin Hatemi, **Medeni Hukuk Tüzelkişilikleri**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1979, s. 111.

(26) Hüseyin Hatemi, **Basın Ahlakı**, Çığır Yay. İstanbul, 1976. s.80.